

تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی)

مریم نجار نهبانندی^۱، مژده قربانعلی زاده^۲

تاریخ دریافت: ۹۳/۸/۲۸

تاریخ ویرایش: ۹۳/۹/۲۷ تاریخ پذیرش: ۹۳/۱۰/۲۳

چکیده

امروزه هویت ملی یکی از مقوله‌های مهم در برنامه‌ریزی توسعه کشورها است. بخش اعظم آموزش هویت ملی در چارچوب آموزش و پرورش رسمی صورت می‌گیرد. با آغاز دوره تحول بنیادین، کتب درسی نیز متناسب با رویکرد جدید تغییر می‌یابند. مقاله حاضر به تحلیل آموزش هویت ملی می‌پردازد و از این منظر کتاب جدید التالیف مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی با کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول مقایسه می‌شود. جامعه آماری شامل دو کتاب فوق می‌باشد. روش تحقیق تحلیل محتوای کمی و کیفی است و واحد تحلیل مضمون می‌باشد. ابعاد هویت ملی در این پژوهش عبارت است از: نمادها، ارزش‌ها، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت‌ها و وقایع و رخدادها. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که به مؤلفه‌های هویت ملی در هر دو کتاب به طور نامتوازن پرداخته شده است و این امر در کتاب مطالعات اجتماعی مشهودتر است. کتاب تعلیمات اجتماعی بیشتر به بعد مشاهیر و شخصیت‌ها (۴۴/۳۷٪) و کتاب مطالعات اجتماعی بیشتر به بعد ارزش‌ها (۸۵/۵۰٪) پرداخته است. بی توجهی به مشاهیر و وقایع ملی، حذف ارزش‌های سیاسی، توجه بیشتر به ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی و مذهبی از ویژگی‌های کتاب مطالعات اجتماعی در دوره تحول بنیادین می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: هویت ملی، مطالعات اجتماعی، تعلیمات اجتماعی، دوره ابتدایی، پایه سوم، تحلیل محتوا

مقدمه

در دهه‌های اخیر تغییرات عمیق علمی، سیاسی و اجتماعی تجارب جدیدی برای انسان‌ها فراهم کرده است. این تجارب، بر مقوله ارتباط بین فرهنگ‌ها اثر گذار بوده است. به گونه‌ای که امروزه فرهنگ‌ها بیش از گذشته مورد تبادل قرار می‌گیرند و خرده فرهنگ‌های گوناگون امکان بیشتری برای ظهور و بروز یافته‌اند. از جمله مفاهیمی که از این تحولات تاثیر پذیرفته است، هویت ملی باشد. امروزه این مفهوم در عرصه‌های

۱- عضو هیأت علمی گروه برنامه ریزی اجتماعی دانشگاه تهران. nahavand@ut.ac.ir

۲- کارشناس ارشد جامعه شناسی دانشگاه تهران. m.ghorbantalzade@yahoo.com

علمی به یکی از موضوعات مهم تحقیقات اجتماعی بدل شده است. هویت، به معنای پنداشت نسبتاً پایدار فرد از کیستی و چیستی خود در ارتباط با گروه‌های دیگر تعریف می‌شود که از طریق تعاملات اجتماعی فرد با دیگران در فرایند اجتماعی شدن تکوین می‌یابد (عبداللهی و حسین بر، ۱۳۸۱: ۱۰۷). به نظر ترنر^۱ هویت را می‌توان به دو نوع فردی و جمعی تقسیم کرد (۲۰۱۱: ۶۰۴، بودوزک^۲). یکی از جامع‌ترین بخش‌های هویت جمعی، هویت ملی است که فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمامی نظام‌های اجتماعی به شمار می‌آید (حاجیانی، ۱۳۷۹: ۱۹۶).

در حوزه اجتماعی و سیاسی، تحولات قرن بیستم موجب توجه بیشتر به مفهوم هویت و هویت ملی گردید. در پی تقسیمات سیاسی این قرن، عدم تناسب مرزهای سیاسی با پهنه‌های فرهنگی، زبانی، دینی و قومیتی کشورها زمینه تضاد‌هایی را در جوامع مختلف فراهم ساخت. به موازات این تغییرات، توسعه تکنولوژی‌های ارتباطی موجب سهولت و گسترش ارتباطات بین فرهنگی شد تا آنجا که هویت‌ها نیز مورد تبادل قرار گرفتند. در حالی که نظریه پردازان از ظهور عصر جهانی شدن^۳ سخن می‌گویند، در عرصه فرهنگی، هویت‌ها به دلیل فرایندی بودن دائماً بازتعریف و بازتولید می‌شوند (نوید نیا، ۱۳۸۵: ۱۳۳). این آمیختگی فرهنگ‌ها، گاه به بحران‌های هویت در سطوح فردی و جمعی منتهی شده است. از آن جایی که هویت ملی ارتباط قوی با وحدت ملی یک جامعه دار، نظام‌های سیاسی توجه زیادی به محتوای هویت ملی و چگونگی انتقال و حفاظت از آن نشان می‌دهند. تأثیرات هویت ملی به عرصه قدرت و حکومت‌ها محدود نمی‌شود. در کنار تأثیرگذاری بر ابعاد سیاسی، اقتصادی و مدنی زندگی، هویت ملی بر چگونگی تعریف ما از خود، نحوه زندگی و رابطه با دیگران تأثیر می‌گذارد. چنان که برداشت افراد از هویت ملی خویش، اهداف، هنجارهای رفتاری، امیدها و آرزوهای آنان را درباره کشورشان تعیین می‌کند (حسینی و درویزه، ۱۳۹۱: ۴). از این رو توجه به محتوای هویت ملی و راه‌های حفظ و تقویت آن برای تمامی جوامع از اهمیت فراوانی برخوردار است.

^۱. Turner

^۲. Boduszek

^۳. Globalization

هویت ملی در ایران، با توجه به فرهنگ و تاریخ مشخص خود، مستقل از منابع هویتی دیگر جوامع بوده است. ارتباط با غرب در قرون جدید به تلاش هایی برای شکل گیری یک دولت مدرن در ایران انجامید و در پی آن مفهوم هویت ملی در معنای نوین آن مطرح شد. تداوم تاثیرات فرهنگ غرب موجب شد به تدریج هویت ایرانی به ساختار پیچیده ای با عناصر مدرن، اسلامی و ایرانی تغییر کند. ترکیب این ساختار و تنوع قومی، زبانی و فرهنگی در ایران، دست یابی و حفظ یک هویت ملی واحد و منسجم را با چالش هایی همراه کرده است و موجب شده تا در برابر بحران هویت به عنوان یک مساله اجتماعی چندان مصون نباشیم. لذا، توجه به شیوه های انتقال هویت ملی در ایران دارای اهمیت فراوان است.

بازتولید هویت ملی ابتدا درون خانواده صورت می گیرد. پس از آن بخش مهمی از انتقال هویت ملی بر عهده سیستم آموزش و پرورش رسمی قرار دارد. دویتیچ (۱۹۹۸) معتقد است که چنانچه نظام آموزش و پرورش نتواند افراد را به هویت ملی شان معتقد و علاقه مند سازد، چه بسا با خطر سرکوبی هویت خویش و روی آوری کامل به دیگر هویت ها مواجه شویم (رضایی و دیگران، ۱۳۹۰: ۵۵). فرایند هویت یابی انسان از دوره کودکی آغاز می شود و در دوران نوجوانی به اوج خود می رسد (اریکسون^۱، ۱۹۸۶؛ به نقل از برک^۲، ۱۳۸۶: ۳۷۱). این سنین بخش عمده ای از دوران تحصیل در مدرسه را در بر می گیرد. به نظر میلر^۳ مدارس را باید یکی از مکان هایی دانست که در آن هویت ملی مشترک، زایش دوباره می یابد و کودکان برای تبدیل شدن به شهروندی دموکراتیک آماده می شوند. در مورد خرده فرهنگ هایی که ممکن است درک مشوشی از هویت ملی داشته باشند، مدارس می توانند به منزله عامل تعادل بخش آموزه های محیط فرهنگی خانواده عمل کنند (به نقل از صادق زاده و منادی، ۱۳۸۷: ۱۳۰). با توجه به تعدد منابع هویت ساز در عصر جدید، آگاهی و اطلاع از نحوه تعریف و برداشت کودکان و نوجوانان از هویت ملی خویش جهت برنامه ریزی های اجتماعی و فرهنگی ضروری است. توجه به همین ضرورت ها سبب شده است که آموزش هویت ملی

^۱. Erikson

^۲. Berk

^۳. Miller

همواره یکی از اهداف آموزش و پرورش ایران تلقی شود. به طور مثال، در بخش اهداف کلی نظام آموزش و پرورش مصوب ۱۳۷۷ در قسمت اهداف فرهنگی - هنری به خرده هدف های زیر اشاره شده است.

۱- (دانش آموز) با برخی از آثار هنری اسلامی و ایرانی آشنا است.
 ۲- برخی از آداب فرهنگی و اجتماعی اسلامی - ایرانی را می داند و برای آنها ارزش قایل است.

۳- با آثار برجسته ادب فارسی مانوس است.

۴- دستاوردهای فرهنگی و هنری جامعه ایرانی را جزئی از هویت ملی خویش می داند (ملکی، ۱۳۸۷: ۵۱-۴۵).

در «برنامه درسی ملی»، مصوبه ۷۴۵ جلسه شورای عالی آموزش و پرورش در سال ۱۳۸۶ نیز در قسمت اصول حاکم بر برنامه درسی، دومین اصل به «تقویت هویت ملی» اختصاص دارد و بیان می کند:

«برنامه های درسی و تربیتی باید زمینه ارتقای هویت ملی را از طریق توجه و تقویت باورها و ارزش های اسلامی، فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، زبان و ادبیات فارسی، ارزش های انقلاب اسلامی، میهن دوستی، وحدت و استقلال ملی فراهم نماید و تلاش کند که هویت متریبان را به سطح هویت الهی ارتقاء دهد (همان: ۳۲)».

سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در سال ۱۳۹۰ با هدف بهبود و اصلاح نظام آموزشی کشور، رفع چالش ها و پاسخگویی به تحولات محیطی و نیاز های جامعه به تصویب رسید. از جمله گزاره های ارزشی نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی در این سند که به هویت ملی ارتباط دارند، عبارت است از:

۱- زمینه سازی کسب شایستگی های پایه - با تاکید بر خصوصیات مشترک اسلامی - ایرانی و انقلابی، در راستای تکوین و تعالی پیوسته هویت دانش آموزان در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی.

۲- صیانت از وحدت ملی و انسجام اجتماعی با محوریت مشترک اسلامی - ایرانی.

۳- وطن دوستی و افتخار به ارزش های اصیل و ماندگار اسلامی - ایرانی و اهتمام به برپایی جامعه مهدوی.

۴- تقویت گرایش به زبان و ادبیات فارسی به عنوان زبان مشترک (۱۳۹۰: ۱۰-۹).

نهاد آموزش و پرورش برای ایجاد و تقویت هویت ملی در نسل های آینده کشور ابزارهای متعددی در اختیار دارد. در این میان کتاب های درسی مهم ترین ابزار نظام آموزش و پرورش در انتقال هویت ملی است. از سازمان آموزش و پرورش انتظار می رود با توجه به اهمیت موضوع هویت ملی و گستردگی فرهنگ ایرانی در تدوین متون درسی مطابق با اهداف یاد شده از تمامی مؤلفه های هویت ملی استفاده نماید (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۳۴). از آنجایی که دانش آموزان در سنین کودکی آمادگی بیشتری برای یادگیری دارند و آموخته های این سنین از دوام و پایداری بیشتری برخوردار است، دوره ابتدایی نقش بسیار مهمی در انتقال هویت ملی بازی می کند. لذا، شناخت چگونگی آموزش هویت ملی در این دوره از اهمیت مضاعفی برخوردار است. کتب متعددی در دوره ابتدایی با آموزش هویت ملی ارتباط متقابل دارند. از جمله مهم ترین آن ها کتب مطالعات اجتماعی هستند. آموزش اولین کتاب با عنوان مطالعات اجتماعی از پایه سوم ابتدایی آغاز می شود. این کتاب در دوره قبل از تحول بنیادین با عنوان تعلیمات اجتماعی شناخته می شد. در راستای سند تحول، محتوای کتاب مذکور تغییر یافت و با عنوان جدید مطالعات اجتماعی در سال ۱۳۹۲ تالیف گردید. پژوهش حاضر، در نظر دارد تا به مقایسه این دو کتاب از منظر آموزش هویت ملی بپردازد و نقاط قوت و ضعف کتاب و اجرای برنامه را ارزیابی نماید.

پیشینه پژوهش

بسیاری از اندیشمندان هویت را به عنوان یک پدیده سیاسی و اجتماعی مولود عصر جدید می دانند که به عنوان یک مفهوم علمی از نیمه دوم قرن بیستم گسترش یافته است. علی رغم این گرایش مسلط، دیدگاه دیگری معتقد است که این مفهوم در جامعه بشری سابقه دیرینه ای دارد، اما در گذر زمان رویکردها و نگرش های مختلفی نسبت به آن تبیین شده است. به طور کلی، جوامع سنتی عالم را به مثابه یک نظم کیهانی که ریشه در اقتدار مطلق خداوند دارد درک می کردند. در نتیجه، هویت اجتماعی افراد در این جوامع، عمدتاً با نقش اجتماعی آنها یکسان در نظر گرفته می شد. گزاره «من فکر

می‌کنم، پس هستم» دکارت^۱ (۱۶۵۰-۱۵۹۶) عصر جدیدی را در تاریخ بشر آغاز کرد و پس از آن برای نخستین بار توسط کانت^۲ (۱۷۲۴-۱۸۰۴) فرایند آگاهی از آگاهی (آدمی) شکل گرفت. بنابراین، هویت در چهره نوین آن ارتباط محکمی با تولد فاعل شناسا دارد (تاجیک، ۱۳۸۳: ۱۱-۹). کاربرد واژه هویت ابتدا در روان‌شناسی آغاز شد. نخستین بار فروید^۳ از واژه هویت استفاده کرد (محسنی، ۱۳۷۵: ۲۱). اریکسون نظریه فروید را گسترش داد. به نظر او هر مرحله رشد، بحران یا نقطه عطف خاص خودش را دارد که تغییراتی را در رفتار و شخصیت فرد ایجاد می‌کند. پنجمین مرحله رشد، دوره نوجوانی است که فرد با بحران هویت مواجه می‌شود و می‌بایست آن را حل کند (همان: ۲۵۷). دیدگاه اجتماعی «خود» به کارهای مید^۴ و کولی^۵ باز می‌گردد. در این دیدگاه، «خود» محصولی اجتماعی است. بنا به برداشت مید، «خود» مجموعه سازمان یافته‌ای از رویکردهای دیگران است «خود» کامل زمانی پدید می‌آید که «دیگری کلی» چندان درونی گردد تا اجتماع بتواند بر رفتار فرد اعضایش نظارت داشته باشد (کوزر^۶، ۱۳۸۷: ۴۴۸-۴۴۹). جنکینز^۷ در کتاب هویت اجتماعی، قصد خود را اعاده مفهوم هویت اجتماعی برای استفاده جامعه شناختی معرفی می‌کند. به نظر او هویت اجتماعی به شیوه‌هایی اشاره می‌کند که به واسطه آن‌ها افراد و جماعت‌ها در روابط اجتماعی خود از افراد و جماعت‌های دیگر متمایز می‌شوند. از این رو، هویت اجتماعی برقراری و متمایز ساختن نظام مند نسبت‌های شباهت و تفاوت میان افراد، میان جماعت‌ها و میان افراد و جماعت‌ها است (جنکینز، ۱۳۹۱: ۷). در نظر جنکینز همه هویت‌های انسانی به یک معنا هویت اجتماعی هستند. دست کم، به این دلیل که هویت به «معنا» مربوط می‌شود و معنا خصیصه ذاتی واژه‌ها و اشیاء نیست، بلکه در اثر توافق و عدم توافق به دست می‌آید (همان: ۶).

پیدایش مفهوم هویت ملی نیز مفهومی مرتبط با تجدد است. تا پیش از تجدد، انسان

1. Descartes

2. Kant

3. Freud

4. Mead

5. Cooley

6. Coser

7. Jenkins

غربی خود را ذیل درک هویت دینی فهم و تصویر می کرد. البته، هویت دینی برای انسان غربی تنها هویت اجتماعی نبوده بلکه هویت فائق و جامعی بوده است اما از هم پاشیدن ساختار کلیسا، با پیدایش ساختارهای نوینی از جمله پیدایش دولت های سکولار همراه شد. هویت جدیدی که پس از آن در اروپا پدید آمد، هویت ملی نام داشت (کچوئیان، ۱۳۸۴: ۱۹-۱۷). در دوران جدید نخستین گام در تشکیل دولت، تحول از همبستگی خونی به همبستگی فرا طایفه ای در اجتماعات شهری قرون وسطایی بود. با پیدایش مفهوم شهروند و حقوق و تکالیف شهروندی، مفهوم جامعه مدنی و ملت (هویت ملی) در برابر دولت به عنوان یک ساخت مستقل ایجاد شد (قنبری و جعفرزاده پور، ۱۳۹۰: ۴). در تعریف ملت، اسمیت^۱ «جمعی از انسان های دارای سرزمین، تاریخ، اسطوره، خاطرات مشترک، فرهنگ عمومی و توده ای به همراه اقتصاد مشترک و حقوق و وظایف مشترک را یک ملت می داند». به نظر ابل^۲، هویت ملی «مقوله ای از هویت های جمعی است که منابع سرزمینی را با عناصر قومی، فرهنگی، اقتصادی و حقوقی - سیاسی ترکیب می کند» (۱۲: ۲۰۰۵، ابل). تامپسون نیز هویت ملی را با عنصر «احساس تعلق» به یک «ملت» تعریف می کند؛ به گونه ای که مردم همواره می خواهند توسط ملتشان شناسایی شوند (Thompson, ۲۰۰۲: ۲۱).

در کشور ایران نیز دیدگاه هایی در مورد هویت ملی مطرح شده است. به نظر تاجیک در دوران جدید، هویت انسان ایرانی همچون پاندولی در میان سه گفتمان «اسلامیت»، «ایرانیت» و «غربیت» در نوسان بوده است. از این رو، آشتی دادن معرفت شناختی سه پارادایم و سازواره کردن چند گفتمان غیر قابل تطابق شرایط را برای بروز و ظهور «بحران هویت» فراهم ساخت (۱۳۷۹: ۱۷۰). به عقیده داوری اردکانی، هویت و فرهنگ ایرانی، هویتی ایرانی - اسلامی است که در دوره معاصر در تماس با غرب؛ بعد سومی نیز پیدا کرده و به صورت هویت ایرانی - اسلامی و مدرن درآمد است. تاکید بر هر کدام از این اجزا و نفی سایرین به معنی نادیده گرفتن بخشی مهم از هویت ایرانی است (مرور، ۱۳۸۳: ۵۰). با این وجود، هویت ملی در ایران از پشتوانه ای ایدئولوژیک و سیاسی برخوردار است و به عبارتی، بیشتر بر هویت امت تاکید دارد تا هویت قوم و ملت

^۱. Smith

^۲. Abela

(همان: ۵۲). شریعتی، بعد هویت ایرانی و اسلامی را در تعامل با هم می‌داند. او بر اهمیت عنصر اسلام و به ویژه تشیع در هویت ایرانی و دفاع از استقلال سیاسی و فرهنگی ایران تاکید می‌کند و تشیع را یکی از جنبه‌های ملی هویت ایرانی و «میعادگاه روح سامی و روح آریایی» می‌داند. شریعتی ناسیونالیسم را واکنشی از سوی جامعه ایرانی در زمان وقوع بحرانی می‌داند که در نتیجه نفی هویت خود از طرف بیگانگان ایجاد شده است. در مجموع، او در پی اثبات این است که ایرانیان نمی‌خواهند هیچ یک از ابعاد هویتی خود را فدای دیگری کنند (۱۳۷۱: ۲۹۸-۲۶۳). از دیدگاه احمدی، برخلاف بسیاری از کشورهای تازه تاسیس اروپایی که از قرن ۱۵ به بعد پیدا شدند و یا برخی از کشورهای خاورمیانه که محصول فروپاشی ساختارهای گسترده مذهبی و امپراتوری دوره مدرن بوده‌اند، ایران از قرن‌ها پیش دارای موجودیت و انسجام سیاسی، مرزها، تاریخ و فرهنگ خاص خود و از همه مهم‌تر نهاد دولت بوده است. این تداوم تاریخی، با وجود گسست‌های کوتاه و گاه نسبتاً طولانی هرگز از میان نرفته است و این تداوم مهم‌ترین شاخصه هویت ایرانی است. (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۳۴).

به نظر شایگان، هویت ایرانی دارای سه بعد هویت ملی، دینی و مدرن است که هر یک در دیگری جای گرفته و بدین طریق مناطق تداخلی را ایجاد کرده‌اند که هر دم پیچیده‌تر می‌شوند به نحوی که قلمروهایی که هر یک از آنها در آن دخل و تصرف می‌کنند، در غالب موارد با یکدیگر ناسازگارند، (شایگان، ۱۳۸۲: ۱۶۲). دو هویت ملی و دینی در حیطه متافیزیک نسبتاً با هم سازگارند، اما هویت مدرن، برخلاف دو وجه دیگر هویت ایرانیان با گسست‌ها و شکاف‌هایی مواجه است که منابع سنت از پر کردن آن عاجز هستند (همان: ۱۶۶) مطهری، ذات و ماهیت ویژه هویت ایرانی را دین‌گرایی می‌داند. هویت ایرانی بر دو پایه اسلام و ایران متکی است و در این میان وی دین اسلام را مهم‌ترین مؤلفه ملیت و هویت ملی می‌شناسد. او به بررسی خدمات متقابل اسلام و ایران پرداخته و خدمات اسلام به ایران را شکوفایی نبوغ ایرانی، از بین رفتن خرافات دینی و قرار دادن ایرانی در اوج افتخارات جامعه اسلامی دانسته است (به نقل از حاجیانی، ۱۳۸۸: ۲۲۴).

پژوهش‌های متعددی در ارتباط با هویت ملی و آموزش و پرورش در ایران و جهان صورت گرفته است. برخی از این پژوهش‌ها منحصر به دوره ابتدایی پرداخته‌اند. به

طور مثال، نوشادی و دیگران (۱۳۹۰) در پژوهش خود «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی» به این نتایج دست یافتند که به مؤلفه‌های هویت ملی به طور متعادل توجه نشده است. به طوری که بعد دینی و سیاسی به عنوان رکن اسلامیت دارای بالاترین فراوانی با ۸۳ درصد، [ویژگی‌های جغرافیایی بالاترین رکن ایرانیت با ۳/۸۴ درصد را شامل می‌شود] و رکن تجدد نیز حدود ۸/۳۶ اشاره شده است. منصوری و فریدونی (۱۳۸۸) به پژوهشی با عنوان «تبلور هویت ملی در کتب درسی؛ بررسی محتوایی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی» پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که میزان توجه به مقوله‌های هویت ملی مورد بحث در کتاب‌های درسی بررسی شده حدود ۷٪ کل محتوای کتاب‌ها بوده است و بخش ناچیزی را تشکیل می‌دهد. کم‌توجهی به نقش داستان‌ها و اسطوره‌ها در تقویت روحیه ملی در کودکان از دیگر نتایج پژوهش می‌باشد. قاسمی (۱۳۸۷) به بررسی «همبستگی ملی در کتب درسی دوره ابتدایی» با تأکید بر کتب فارسی پرداخته است. در تحلیل محتوای همبستگی ملی از برخی عناصر هویت ملی نظیر اعتقادات و ارزش‌های دینی، رویداد‌های بزرگ تاریخی و حماسه‌های ملی، عناصر و نمادهای ملی، سنن و آداب و رسوم ملی و... استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که ۵۲ درصد از عناوین کتب درسی فارسی در دوره ابتدایی به طور مستقیم و غیر مستقیم به همبستگی ملی پرداخته‌اند. صالحی عمران و شکیباییان (۱۳۸۶) در تحقیق خود مبنی بر "بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ۲۷ جلد کتاب درسی را مورد تحلیل محتوا قرار دادند. یافته‌های پژوهش نشان داد که توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی صورت نگرفته است. از ۳۱۹۹ صفحه تنها در ۱۴۶ صفحه و از ۳۳۳۳ تصویر تنها در ۱۳۳ تصویر به هویت ملی پرداخته شده است. در خارج از کشور، سیمون^۱ (۲۰۱۲) در پژوهش خود با عنوان «هویت ملی و یکپارچگی در فرانسه: چه کسی به اجتماعی ملی تعلق دارد؟» الگوی هویت در بین مهاجرین به فرانسه و فرزندان آنها و تأثیر بر هویت ملی فرانسه را مورد تحلیل قرا می‌دهد. یافته‌های این پیمایش ایده‌ای را که معتقد است هویت‌های

^۱. Simon

متکثر، یکپارچگی ملی را تحلیل می‌برند به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد که بیشتر فرزندان مهاجرین و حتی بسیاری از خود مهاجرین (۴۷٪) در احساس هویت ملی به عنوان یک فرانسوی شریک هستند، حتی زمانی که شهروند فرانسه محسوب نشوند. در نتیجه، شکلی از هویت که ما هویت اقلیت می‌نامیم کامل‌کننده احساس هویت ملی است. اینها^۱ و بارت^۲ (۲۰۱۱: ۴) در مطالعات مربوط به «رشد هویت ملی در دختران و پسران» پس از اجرای پژوهش بر روی کودکان و نوجوانان کشورهای مختلف، نتیجه گرفتند که رشد نگرش‌های ملی نه تنها تابعی از رشد شناختی و اطلاعات است، بلکه از زمینه‌های تاریخی و اجتماعی- فرهنگی آنان نیز تاثیر می‌پذیرد. شرم^۳ (۲۰۱۰) در پژوهشی تحت عنوان «تقاطع مهاجرت، تحصیل و هویت ملی در ایتالیا»، هویت ملی را در جوانان مهاجر که در سطح اولیه تحصیل یعنی ابتدایی قرار دارند، بررسی کرد. این که جوانان چگونه تحت تاثیر سیستم جدید هویت خود را پیدا می‌کنند و تصویر یک مهاجر به عنوان شخصی «پایین تر» یا «دیگر» به طور بالقوه چه تاثیری بر هویت ملی دانش‌آموزان مهاجر و نیز هویت ملی جامعه معاصر ایتالیایی دارد. در این پژوهش بررسی شد ریزابل^۴ و همکاران (۲۰۰۴) نیز در مطالعه‌ای با عنوان «هویت ملی و نگرش‌ها نسبت به درون گروه‌ها و برون گروه‌های ملی» ۲۴۶ کودک در کشور باسک را مورد بررسی قرار دادند. این کودکان به سه گروه (تکلم در خانه تنها با زبان باسکی، تنها با زبان اسپانیایی، با هر دو زبان) تقسیم شدند. نتایج نشان داد که هویت ملی در بین این سه گروه زبانی متفاوت بوده و این سه گروه نسبت به درون گروه ملی خود و برخی از برون گروه‌ها، ارزش‌گذاری و احساس متفاوتی نشان می‌دهند.

در پژوهش‌های مرتبط با هویت ملی، این مفهوم در ابعاد متعددی مورد بررسی قرار گرفته است. به طور مثال، حاجیانی در «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی ایران و طرح چند فرضیه» هویت ملی را به هفت بعد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی یا میراث فرهنگی و زبانی و ادبی تقسیم می‌کند (۱۳۷۹: ۲۰۶-۲۰۱). شمشیری و نوشادی نیز در «بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات

1. Oppenheimer

2. Barrett

3. Sherman

4. Reizabal

اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مولفه های هویت ملی « ابعاد یازده گانه ای را برای هویت ملی در نظر گرفتند: این ابعاد عبارتند از ارزش های ملی، هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره های ملی، نمادهای ملی، ویژگی های جغرافیایی یا مرز و بومی، بعد سیاسی، بعد دینی، خرده فرهنگ های قومی، افتخارات ملی، تعاملات بین المللی (۱۳۸۶: ۶۵-۶۴).

با استفاده از نتایج تحقیقات گذشته و متناسب با فضای مفهومی کتب علوم اجتماعی، هویت ملی در پنج مؤلفه نماد ملی، ارزش های ملی، میراث فرهنگی ملی، مشاهیر و شخصیت های ملی و وقایع و رخدادهای ملی مورد بررسی قرار می گیرد. در انتخاب موارد، پهنه فرهنگی ایران و نه لزوما مرز سیاسی مورد توجه بوده است. عناصر مرتبط با فرهنگ ایران در حوزه دین، تاریخ و ... انتخاب شده است.

پرسش های پژوهش

- ۱) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع نماد های ملی توجه کرده است؟
- ۲) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع ارزش ملی توجه کرده است؟
- ۳) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع میراث فرهنگی ملی توجه کرده است؟
- ۴) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع مشاهیر و شخصیت های ملی توجه کرده است؟
- ۵) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام وقایع و رخداد های ملی توجه کرده است؟
- ۶) کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی تا چه میزان به هر یک از مؤلفه های هویت ملی (نماد، ارزش، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت ها، وقایع و رخداد ها) توجه کرده است؟

روش

این پژوهش از نوع پژوهش های توصیفی است و روش مورد استفاده تحلیل محتوا

می باشد که به صورت کمی و کیفی بر روی متن، تصاویر و پرسش های هر یک از کتب اعمال شده است. کیمبرلی (۲۰۰۲) در تعریف خود، تحلیل محتوا را تحلیلی جامع و کامل از پیامها با استفاده از روشهای کیفی و کمی و کاربرد یک روش علمی تعریف می کند (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸: ۵۷). متغیر اصلی پژوهش هویت ملی است. واحد تحلیل مضمون می باشد. دو کتاب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی مربوط به دوره تحول بنیادین و پیش از آن در پایه سوم ابتدایی، جامعه آماری را تشکیل می دهد. لذا، جامعه و نمونه آماری در پژوهش یکسان می باشد. از چک لیست تحلیل محتوای محقق ساخته به عنوان ابزار تحلیل و اندازه گیری استفاده شده است. این ابزار دارای پنج مؤلفه نماد، ارزش، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخداد ها می باشد. جهت تعیین پایایی ابزار اندازه گیری فرمول اسکات^۱ (۱۹۹۵) استفاده گردید و از آنجایی که ضریب پایایی بدست آمده از ۰/۷۰ بیشتر بود، به یک کدگذار برای هر یک از کتاب ها اکتفا گردید. داده های بدست آمده در بخش کمی با استفاده از آمار توصیفی (فراوانی، درصد فراوانی) و در بخش کیفی با توضیح و تفسیر مورد تحلیل قرار گرفتند.

یافته ها

پرسش اول: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع نماد ملی توجه کرده است؟

بررسی این دو کتاب نشان می دهد که کتاب مطالعات اجتماعی به دو نماد شناسنامه و شماره ملی اشاره کرده است. کتاب تعلیمات اجتماعی سه نماد نقشه، پرچم و قله دماوند را به عنوان نماد ملی انتخاب کرده است. بین نماد های ملی دو کتاب، مورد مشترکی وجود ندارد و مؤلفین هر دوره نماد های متفاوتی را برای این پایه در نظر گرفته اند. تنوع نماد های ملی در هر دو کتاب محدود است. کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بنیادین تلاش نموده تا مؤلفه های نمادی جدید تری که قبلا استفاده از آن در کتب درسی کمتر مرسوم بوده است، استفاده کند. اما کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از آن به نمادهای شناخته شده و مهم موجود بیشتر توجه داشته است. نمادهای کتاب

^۱ . Scott

جدول ۱- انواع نماد ملی در کتب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی پایه سوم ابتدایی		
پایه‌ی تحصیلی سوم	کتاب تعلیمات اجتماعی	کتاب مطالعات اجتماعی
نوع نماد ملی	نقشه - پرچم - قله دماوند	شناسنامه - شماره ملی

تعلیمات اجتماعی عمدتاً حالت بصری داشته و از این نظر در ذهن دانش آموز پایدارترند. پرسش دوم: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع ارزش‌های ملی توجه کرده است؟

مقایسه چگونگی توجه به ارزش‌های ملی نشان می‌دهد که هر دو کتاب به مؤلفه ارزش‌ها توجه نشان داده‌اند و تنوع قابل ملاحظه‌ای نیز در انتخاب ارزش‌های هر دو کتاب وجود دارد. در بخش ارزش‌های اجتماعی و نیز اخلاقی و مذهبی در هر دو کتاب ارزش‌های مشترکی مشاهده می‌شود. نظیر اهمیت نهاد خانواده، اجرا و رعایت قانون، احترام به دیگران، توحید و یگانه پرستی و... البته گوناگونی بیشتری در کتاب جدیدالتالیف مطالعات اجتماعی نسبت به کتاب قبل از دوره تحول وجود دارد. در حیطه

جدول ۲- انواع ارزش‌های ملی در کتاب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی پایه سوم ابتدایی		
نوع ارزش‌های ملی	کتاب تعلیمات اجتماعی	کتاب مطالعات اجتماعی
اجتماعی	اهمیت نهاد خانواده- اجرا و رعایت قانون - مراقبت از اموال عمومی- حفظ محیط زیست	اهمیت نهاد خانواده- تفریح و سرگرمی- اهمیت تقسیم کار- اجرا و رعایت قانون- اهمیت نظم- حفظ محیط زیست- حفظ سلامتی- رعایت ایمنی و حفاظت از خود
اخلاقی و مذهبی	محبت و مهربانی- احترام به دیگران- کمک به دیگران- خدمت به دیگران- تعاون و همکاری - کار و تلاش- ایثار و فداکاری- عفاف و حجاب- توحید و یگانه پرستی.	شکر خدا- عفاف و حجاب- محبت و مهربانی- کمک به دیگران- دوستی و تعامل اجتماعی- توحید و یگانه پرستی- کار و تلاش- مراقبت از دیگران- اهمیت علم و شناخت- نیکی به پدر و مادر- تشکر و قدردانی- خوب بودن- احترام به دیگران- قناعت- ادب- خدمت به دیگران- آغاز کارها با نام خدا.
اقتصادی	-----	صرفه جویی کردن- مصرف صحیح- اهمیت پس انداز.
سیاسی	پاسداری از کشور و حکومت- استقلال- وحدت و یکپارچگی- ضدیت با نظام پهلوی- ادامه دادن راه امام خمینی- حمایت از مقاومت فلسطین و مقابله با صهیونیسم.	-----

ارزش‌های اقتصادی و سیاسی دو کتاب به شکل کاملاً متفاوتی عمل نموده‌اند. در کتاب مطالعات اجتماعی ارزش‌های اقتصادی نظیر اهمیت پس‌انداز، صرفه‌جویی و... مورد توجه قرار گرفته است. اما ارزش‌های سیاسی کاملاً از کتاب حذف شده‌اند. در کتاب تعلیمات اجتماعی به ارزش‌های اقتصادی پرداخته نشده است اما ارزش‌های سیاسی به شکل مبسوط مورد توجه قرار گرفته است. این ارزش‌ها علاوه بر ارزش‌های مهم هر اجتماع ملی نظیر وحدت، استقلال و پاسداری از کشور، ارزش‌های خاص انقلاب اسلامی نظیر ضدیت با نظام پهلوی، ادامه دادن راه امام خمینی و حمایت از مقاومت فلسطین و مقابله با صهیونیسم را در بر می‌گیرد. مقایسه این ارزش‌ها نشان می‌دهد که در زمینه پرداختن به ارزش‌های اقتصادی و سیاسی تغییر قابل ملاحظه‌ای در رویکرد مؤلفین کتب درسی ایجاد شده است. همچنین از جنبه سیاسی کتاب کاسته شده و توجه بیشتر به ارزش‌ها دیگر در حیطه دین، فرهنگ و اقتصاد متمرکز شده است.

پرسش سوم: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع میراث فرهنگی ملی توجه کرده است؟

تحلیل محتوای مؤلفه‌ی میراث فرهنگی ملی نشان می‌دهد کتاب مطالعات اجتماعی به بعد هنر و صنایع دستی و نیز بعد نظم و نثر ادبی پرداخته است و کتاب قبل از دوره تحول یعنی تعلیمات اجتماعی ابعاد نظم و نثر ادبی و نیز احادیث و آیات را مورد بی‌توجهی قرار داده است. لذا، در هر دو دوره بعد نظم و نثر ادبی از میراث فرهنگی ملی ایرانی حذف شده‌اند. بیشترین تنوع در ابعاد میراث فرهنگی ملی در بعد اماکن و بناهای کتاب تعلیمات اجتماعی مشاهده می‌شود. در حالی که در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول تنها به «خانه سنتی» اشاره شده است. در بعد مناسک و سنت‌ها خرده بعد دینی در هر دو کتاب از تنوع مطلوبی برخوردار است اما تنها در کتاب مطالعات اجتماعی به سنت فرهنگی نیز اشاره شده است. در سایر ابعاد تنوع محدود بوده است. در مجموع، کتاب تعلیمات اجتماعی به موارد متنوع‌تری از میراث فرهنگی پرداخته است.

پرسش چهارم: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع مشاهیر و شخصیت‌های ملی توجه کرده است؟

بررسی کتب نشان می‌دهد این مؤلفه در کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از دوره ی

جدول ۳- انواع میراث فرهنگی ملی در کتاب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی پایه سوم ابتدایی

ایجاد میراث فرهنگی ملی	خرده ابعاد	کتاب تعلیمات اجتماعی	کتاب مطالعات اجتماعی
اماکن و بناها	تاریخی	بازار وکیل - دروازه قرآن - پل خواجو - میدان نقش جهان - باغ سعدآباد - مسجد گوهر شاد	خانه ی سنتی
اماکن مذهبی		حرم امام رضا (ع) - حرم حضرت معصومه (س) - آرامگاه امام زاده محروق	.....
آرامگاه بزرگان		آرامگاه حافظ - خیام - عطار - کمال الملک - حرم امام خمینی	.....
هنر و صنایع دستی	.....	قالی - قالیچه - گلیم	.....
خرده فرهنگ	قوم	ایل و عشایر به طور عام	ترکمن - عشایر
مثل ها و عبارات	.....	هرجا آب هست، آبادی هست.	مدرسه خانه دوم ماست
نظم و نثر ادبی	.....	.....	.....
احادیث و آیات	.....	.....	انا اعطیناک الکوثر...
کتب	دینی	.....	قرآن
سایر	.....	صحیفه نور	.....
مناسک و سنت ها	دینی	وضو گرفتن - اذان گفتن - نماز خواندن - دعا کردن - فاتحه خواندن - زیارت کردن	دعا کردن - قرآن خواندن - نماز خواندن - عبادت خدا (به صورت عام)
فرهنگی	.....	.....	هدیه دادن

تحول از تنوع فوق العاده ای برخوردار است و به غالب ابعاد شخصیت ها پرداخته شده است. تنوع شخصیت ها در بعد دینی و سیاسی بیشتر از سایر شخصیت ها می باشد. در زمینه شخصیت های ادبی، علمی و فلسفی و هنری به شخصیت های معاصر توجهی صورت نگرفته است. شخصیت های اسطوره ای ایرانی نیز مورد چشم پوشی قرار گرفته اند. در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بنیادین به هیچ مشاهیر یا شخصیتی اشاره نشده است.

پرسش پنجم: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی به کدام نوع وقایع و رخداد های ملی توجه کرده است؟

جدول ۴- انواع مشاهیر و شخصیت های ملی در کتب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی سوم ابتدایی

کتاب مطالعات اجتماعی	کتاب تعلیمات اجتماعی	مشاهیر و شخصیت ها	
.....	حافظ- سعدی- خیام- عطار	خرده ابعاد	ابعاد ادبی
.....	امام رضا (ع)- شاه چراغ(ع)- حضرت معصومه	پیامبر و ائمه	دینی
.....	(س)- امام محمد تقی(ع)- امام زاده محروق	عالم دینی	سیاسی
.....	آیت ا... طالقانی	رهبران سیاسی	رؤسای جمهور
.....	امام خمینی- آیت ا... خامنه ای	بخش اجرایی حکومت	.....
.....	محمد علی رجایی	.....	.....
.....	آیت ا... محمد بهشتی- محمد جواد باهنر-	.....	.....
.....	مصطفی چمران	.....	.....
.....	خیام	.....	.....
.....	امام خمینی	رهبران فکری و انقلابی	علمی و فلسفی
.....	مصطفی چمران	شهدای جنگ	مبارز و انقلابی
.....	غلامرضا تختی	.....	ورزشی
.....	کمال الملک	.....	هنری
.....	.....	.....	اسطوره ای

جدول ۵- انواع وقایع و رخداد های ملی در کتاب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی پایه سوم ابتدایی

کتاب مطالعات اجتماعی	کتاب تعلیمات اجتماعی	وقایع و رخداد ها
.....	.....	زمان واقعه
.....	.....	ایران باستان
.....	شهادت امام رضا (ع) توسط مأمون- حمله مغول به ایران	دوره ی اسلامی تا آغاز صفویه
.....	.....	آغاز صفویه تا آغاز انقلاب مشروطه
.....	ورود امام خمینی به ایران در ۱۲ بهمن- انقلاب اسلامی	آغاز انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی ۵۷
.....	.....	از سال ۱۳۵۸ تاکنون

بررسی دو کتاب نشان می دهد که در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول به هیچ گونه واقعه یا رخداد ملی پرداخته نشده است. در کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از دوره تحول به چهار واقعه اشاره شده است. موقعیت زمانی وقایع نشان می دهد که این وقایع به دوره اسلامی تا صفویه و نیز مشروطه تا انقلاب اسلامی ۵۷ مربوط می باشند و از

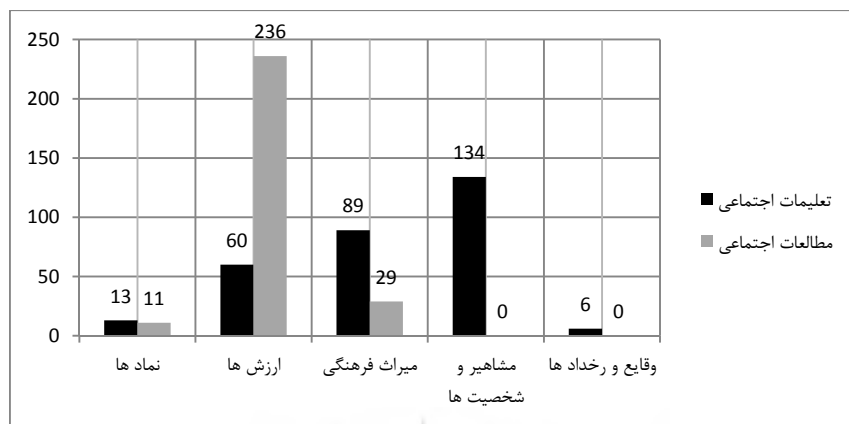
وقایع مربوط به سایر دوره‌ها ی تاریخی چشم پوشی شده است. در انتخاب وقایع نیز وقایع سیاسی و دینی مبنای انتخاب قرار گرفته اند و به وقایع علمی، اجتماعی و... پرداخته نشده است.

پرسش ششم: کتاب مطالعات اجتماعی در مقایسه با کتاب تعلیمات اجتماعی تا چه میزان به هر یک از مؤلفه های هویت ملی (نماد، ارزش، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت ها، وقایع و رخدادها) توجه کرده است؟

تحلیل محتوای کمی مؤلفه های هویت ملی نشان می دهد که در مجموع ۵۷۸ مورد به هویت ملی پرداخته شده است. کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از دوره تحول با ۳۰۲ مورد (۵۲/۲۴٪) کمی بیشتر از کتاب جدید به هویت ملی پرداخته است. در بخش مؤلفه های هویت ملی نیز کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از تحول به کلیه پنج بعد هویت ملی (نماد، ارزش، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخدادها) توجه کرده است، اما در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول به دو بعد مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخدادها اشاره ای نشده است. در کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول بیشترین میزان توجه به بعد مشاهیر و شخصیت ها با ۱۳۴ مورد (۴۴/۳۷٪) و کمترین میزان به بعد وقایع و رخدادها با ۶ مورد (۱/۹۸٪) اختصاص دارد اما در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بنیادین بیشترین میزان توجه به بعد ارزش های ملی با ۲۹۶ مورد (۸۵/۵۰٪) و کمترین به بعد نماد ملی با ۱۱ مورد (۳/۹۸٪) تعلق دارد.

جدول ۶- میزان توجه به مؤلفه های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی و تعلیمات اجتماعی سوم ابتدایی

دوره تحصیلی	نمادها	ارزشها	میراث فرهنگی	مشاهیر و شخصیتها	وقایع و رخداد	مؤلفه های هویت ملی	
						درصد	جمع
تعلیمات اجتماعی	۱۳	۶۰	۸۹	۱۳۴	۶	۳۰	۵۲/۲۴
مطالعات اجتماعی	۱۱	۲۳۶	۲۹	۰	۰	۲۷	۴۷/۷۵
جمع فراوانی	۲۴	۲۹۶	۱۱۸	۱۳۴	۶	۵۷	۱۰۰
درصد	۴/۱۵	۵۱/۲۱	۲۰/۴۱	۲۳/۱۸	۱/۰۳	۸	

نمودار ۱- میزان توجه به مؤلفه های هویت ملی در دو کتاب تعلیمات اجتماعی و مطالعات اجتماعی

بحث و نتیجه گیری

آموزش و پرورش نقش مهمی در تحکیم و تقویت هویت ملی دارد، این نقش در دوره ابتدایی به دلیل آشنایی اولیه دانش آموزان با نمونه ای از جامعه و تاثیر پذیری گسترده آن‌ها از کتاب‌ها و معلمان و... پررنگ تر می باشد. دسترسی محدود تر کودک به سایر منابع هویت یابی و نیز اثر بادوام یادگیری های فرد در این سنین اهمیت آموزش های ابتدایی را دو چندان می کند. همین امر موجب شد تا پژوهش حاضر به بررسی آموزش هویت ملی در کتاب جدیدالتالیف مطالعات اجتماعی پایه سوم بپردازد. و رویکرد کتاب را با کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از دوره تحول بنیادین مقایسه کند.

نتایج پژوهش نشان داد که در مجموع از ۵۷۸ مورد توجه به مؤلفه های هویت ملی، ۳۰۲ مورد (۵۲/۲۴٪) به کتاب تعلیمات اجتماعی قبل از دوره تحول اختصاص دارد. این رقم در کتاب جدیدالتالیف مطالعات اجتماعی ۲۷۶ مورد (۴۷/۷۵٪) می باشد. لذا میزان توجه به هویت ملی در کتاب دوره تحول بنیادین اندکی کاهش یافته است. عدم توازن در پرداخت به مؤلفه های هویت ملی در هر دو کتاب مشاهده می شود. این امر در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول مشهود تر است، زیرا دو بعد مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخداد های ملی حذف شده اند. این عدم توازن با نتایج تحقیقات گذشته نظیر نوشادی و دیگران (۱۳۹۰)، منصوری و فریدونی (۱۳۸۶)، صالحی عمران و شکیبیان

(۱۳۸۶) همسو می باشد. در بخش تحلیل محتوای کیفی این نتایج حاصل شده است که در مؤلفه نماد ملی، پس از دوره تحول به استفاده از نماد های جدید تر گرایش مشاهده می شود البته از نماد های بصری (نقشه، پرچم و...) استفاده نشده است. در حالی که کتاب قبلی این نوع نماد را مورد توجه قرار داده بود. در مؤلفه ارزش های ملی در زمینه توجه به ارزش های اجتماعی و نیز اخلاقی و مذهبی روند کتاب قبل از دوره تحول ادامه یافته است. اگرچه در کتاب مطالعات اجتماعی جدید به شکل مبسوط تری به این مولفه پرداخته است. اما در زمینه ارزش های اقتصادی و سیاسی، دو کتاب به شکل متفاوت عمل نموده اند. کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول بر ارزش های سیاسی و کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بر ارزش های اقتصادی تاکید دارد و هر یک ارزش دوم را کاملاً حذف نموده اند. در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول ۵۰/۸۵٪ (۲۳۶ مورد) از محتوای مرتبط با هویت ملی به مقوله ارزش ها اختصاص دارد و این میزان از توجه نشان از تغییر رویکرد مؤلفین به این مقوله و محور قرار گرفتن ارزش ها (اخلاقی و مذهبی و اجتماعی) در آموزش می باشد.

در مؤلفه میراث فرهنگی ملی، کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول از تنوع، گسترده تری به ویژه در بعد اماکن و بناها در مقایسه با کتاب مطالعات اجتماعی جدید برخوردار بوده است. از این تنوع، در کتاب جدید کاملاً کاسته شده است. نقیصه عدم توجه به خرده بعد نظم و نثر ادبی در کتاب تعلیمات اجتماعی نیز در کتاب جدید برطرف نشده است، در حالی که ادبیات به علت پیوند تنگاتنگ با فرهنگ و مقوله زبان، نقش برجسته ای در تقویت هویت ملی دارد. همچنین ادبیات غنی ایرانی همواره به عنوان یک شناسه در معرفی این سرزمین به ملل دیگر دنیا عمل کرده است. بسیاری از اشعار و متون منثور ادبی ایرانی دارای مضامین اجتماعی است. شیوایی و شیرینی این آثار می تواند ضمن تلطیف محتوای کتاب درسی موجب تاثیر پایدارتر آموزه های علمی شود. از این رو، بی توجهی مؤلفین به این مقوله در هر دو کتاب چندان مناسب به نظر نمی رسد. در مؤلفه مشاهیر و شخصیت ها کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول بسیار متنوع عمل کرده است اما کتاب مطالعات اجتماعی جدید به هیچ شخصیتی اشاره نکرده است. در بخش کمی نیز کتاب تعلیمات اجتماعی با ۱۳۴ مورد (۳۷/۴۴٪) بیشتر از سایر مولفه ها به بعد مشاهیر و شخصیت ها اشاره دارد و عمدتاً شخصیت های سیاسی و دینی

مورد توجه بوده اند. به شخصیت های معاصر در خرده بعد علمی و فلسفی، هنری و ادبی اشاره ای نشده است و این امر در خودباوری دانش آموزان نسبت به توانایی های حال حاضر کشورشان در این عرصه ها تاثیر نامطلوبی دارد. شخصیت های اسطوره ای نیز در تقویت غرور ملی و جنبه احساس تعلق به هویت ملی نقش زیادی دارند. اما در هر دو کتاب این شخصیت ها مورد بی توجهی قرار گرفته اند. در مؤلفه وقایع و رخدادهای ملی کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول به چند واقعه در تاریخ ایران اشاره کرده است. این وقایع دوران پس از انقلاب اسلامی را شامل نمی شود و رویدادهای خارج از حیطه سیاسی و دینی مورد توجه قرار نگرفته است. کتاب جدیدالتالیف مطالعات اجتماعی به طور کلی به بعد وقایع و رخدادهای ملی نپرداخته است. مقایسه کلی این دو کتاب نشان می دهد پرداخت نامتوازن به مؤلفه های هویت ملی در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بنیادین افزایش یافته است. کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول تلاش کرده تا به انواع ابعاد هویت ملی هر چند به نسبت متفاوتی توجه داشته باشد. اما در کتاب جدید عمدتاً بر مؤلفه ارزش های ملی تاکید شده است و دو مؤلفه مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخدادها به طور کامل حذف شده اند. در کتاب تعلیمات اجتماعی به ارزش های سیاسی، وقایع و رخدادها (سیاسی و دینی) اشاره شده است و نیز بیشترین توجه را به مشاهیر و شخصیت ها، به ویژه نوع سیاسی و دینی داشته است. در نتیجه کتاب قبلی از رویکرد آموزش سیاسی و جهت گیری سیاسی برخوردار بوده است، و پس از آن به آموزش حوزه دینی اهمیت داده است. اما در کتاب جدید، تاکید از بخش سیاسی (قلمرو ارزش، مشاهیر و شخصیت ها و وقایع و رخدادها) برداشته شده است و سایر حیطه های اجتماعی، و اخلاقی و مذهبی و به طور کلی فرهنگ مورد توجه قرار گرفته است.

کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول آموزش جنبه داستانی برخوردار بود و مهاجرت یک خانواده طبقه متوسط به استان دیگری از کشور را روایت می کرد. در این کتاب آموزش همزمان مفاهیم اجتماعی، سیاسی و جغرافیایی و... مورد توجه بوده است. این بیان داستانی موجب علاقه بیشتر دانش آموزان در درک مطالب کتاب می شد. البته در پایه های بعدی (بخش تعلیمات مدنی پایه چهارم و پنجم) این بیان به یک باره به سبک علمی مرسوم تبدیل می شد و دانش آموزان در اتصال مطالب کتاب پایه سوم به

پایه بعدی دچار مشکل می شدند. در کتاب جدید این رویکرد داستان گونه حذف شده است اما تلاش شده به موضوعاتی پرداخته شود که دانش آموزان در خانواده و مدرسه و به طور کلی جامعه با آن درگیر می شوند. و بیشتر با نیازها و دنیای یک کودک پایه سوم ابتدایی متناسب است. و همچنین در این کتاب از تصاویر جذاب و به روز تری استفاده شده است. به نظر می رسد در کتاب مطالعات اجتماعی دوره تحول بنیادین سیستم مرحله ای در آموزش در پیش گرفته شده است که نتایج آموزش های این کتاب با مطالب پایه های بعدی تکمیل شود و یا در کتاب های موازی پیگیری شود. امری که در کتاب تعلیمات اجتماعی قبلی به شکل یکپارچه و معطوف به همان پایه بوده است. لذا مؤلفین روند تکمیل و تصحیح نقیصه های کتاب تعلیمات اجتماعی دوره قبل از تحول را دنبال نکرده اند بلکه رویکرد جدیدی را در آموزش مفاهیم اجتماعی در این کتاب در پیش گرفته اند.

منابع

- احمدی، حمید. (۱۳۸۸). بنیادهای هویت ملی ایرانی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- برک. لورا. ای. (۱۳۸۴). روان شناسی رشد، مترجم یحیی سید محمدی، جلد اول، تهران، انتشارات رشد.
- برنامه درسی ملی، مصوبه ۷۴۵ شورای عالی نظام آموزش و پرورش ایران، www.medue.ir.
- تاجیک، محمد رضا. (۱۳۸۳). هویت ایرانی، فرصت ها و چالش ها در داود میر محمدی در گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران، مطالعات ملی - تمدن ایرانی، صص ۳۱۲-۲۹۹.
- تاجیک، محمد رضا. (۱۳۷۹). روشنفکر ایرانی و معمای هویت ملی، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره ۵.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۹۱). هویت اجتماعی، مترجم تورج یاراحمدی، تهران، انتشارات پژوهش دانش. قنبری برزیان، علی و فروزنده جعفرزاده پور. (۱۳۹۰). قدرت هویت ملی در میان ایرانیان، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوازدهم، شماره ۴.

- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۷۹). تحلیل جامعه شناختی هویت ملی ایران و طرح چند فرضیه، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره ۵.
- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۸۸). جامعه شناسی هویت ایرانی، پژوهش‌های پژوهش‌گده تحقیقات استراتژیک، گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی.
- حسینی انجدانی، مریم و زهرا درویره. (۱۳۹۱). بررسی و مقایسه ابعاد عاطفی، شناختی و رفتاری هویت ملی؛ مطالعه موردی دانش‌آموزان راهنمایی و متوسطه و دانشجویان شهر تهران، فصلنامه مطالعات ملی؛ سال سیزدهم، شماره ۲.
- رضایی، احمد و منصوری بککی، سیروس و عابدینی بلترک، میمنت. (۱۳۹۰). جایگاه برنامه‌های درسی دانشگاهی در تقویت هویت ملی دانشجویان، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوازدهم، شماره ۱.
- سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). چاپ اداره کل آموزش و پرورش استان گیلان. شایگان، داریوش. (۱۳۸۲). هستی‌شناسی پراکنده، فصلنامه گفتگو، شماره ۳۷.
- شریعی، علی. (۱۳۷۱). بازشناسی هویت ایران - اسلامی، تهران، نشر الهام.
- شمشیری، بابک و نوشادی، محمود رضا. (۱۳۸۶). بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مولفه‌ها هویت ملی، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، تهران.
- صادق زاده، رقیه و منادی، مرتضی. (۱۳۸۷). جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته انسانی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال هفتم، شماره ۲۷.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیباییان، طناز. (۱۳۸۶). بررسی میزان توجه به مولفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی، فصلنامه مطالعات ملی، ۲۹، سال هشتم، شماره ۱.
- عبدالهی، محمد و حسین بر، محمد عثمان. (۱۳۸۱). گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۴.
- فتحی، کوروش و واجارگاه. (۱۳۸۸). اصول و مفاهیم اساسی برنامه ریزی درسی، تهران، نشر بال.
- قاسمی، حاکم. (۱۳۸۷). همبستگی ملی در کتب درسی دوره ابتدایی: مورد مطالعه کتب فارسی، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۴، سال نهم، شماره ۲.
- کوزر، لیویس. (۱۳۸۷). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علمی.

کچوئیان، حسین. (۱۳۸۴). تطورات گفتمان های هویتی ایران، ایرانی در کشاکش با تجدد و مابعد تجدد، نشر نی، تهران.

محسنی، نیک چهره. (۱۳۷۵). ادراک خود از کودکی تا بزرگسالی، چاپ اول، انتشارات بعثت. مروار، محمد. (۱۳۸۳). هویت ایرانی در اندیشه رضا داوری اردکانی، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۴.

ملکی، حسن. (۱۳۸۷). مبانی برنامه ریزی درسی آموزش متوسطه، تهران، انتشارات سمت. منصوری، علی و فریدونی، آزیتا. (۱۳۸۸). تبلور هویت ملی در کتب درسی محتوای کتاب فارسی دوره های ابتدایی، مجله مطالعات ملی، شماره ۳۶.

نوشادی، محمود رضا، بابک شمشیری و حبیب احمدی. (۱۳۹۰). نقش و کارکرد کتاب های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل گیری هویت ملی، مجله پژوهش های برنامه درسی، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، دوره اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۰.

نویدینا، منیژه. (۱۳۸۵). تحلیل رابطه امنیت اجتماعی و هویت ایرانی، مجله جامعه شناسی، شماره ۷. Abela, M. A. (2005). Shaping a national identity: Malta in European Union, International Journal of Sociology, No. 4, pp 10-27.

Reiza'bal, Luixa and Jose Valencia and Martyn Barrett. (2004). National Identifications and Attitudes to National Ingroups and Outgroups amongst Children living in the Basque country, Infant and child Development, No.13, pp 1-20.

Sherman, A. (2010). The Intersection of Immigration, Education and National Identity in Contemporary Italian Society. <http://digitalcollections.sit.edu/>

Simon, Patrick. (2012). French National Identity and Integration: Who belongs to the national community. www.migrationpolicy.org.

Skevington, S. And Baker, D. (1989). The Social Identity of women. Sage. London.

Thompson, Andrew. (2001). National identities and human agency.